

NUMMER 74: ZOMER 2005

ROND DE GRENSTEEN

EEN UITGAVE VAN DE STICHTING
HEEMKUNDEKRING DE GRENSTEEN
MOOK - MIDDELAAR - MOLENHOEK

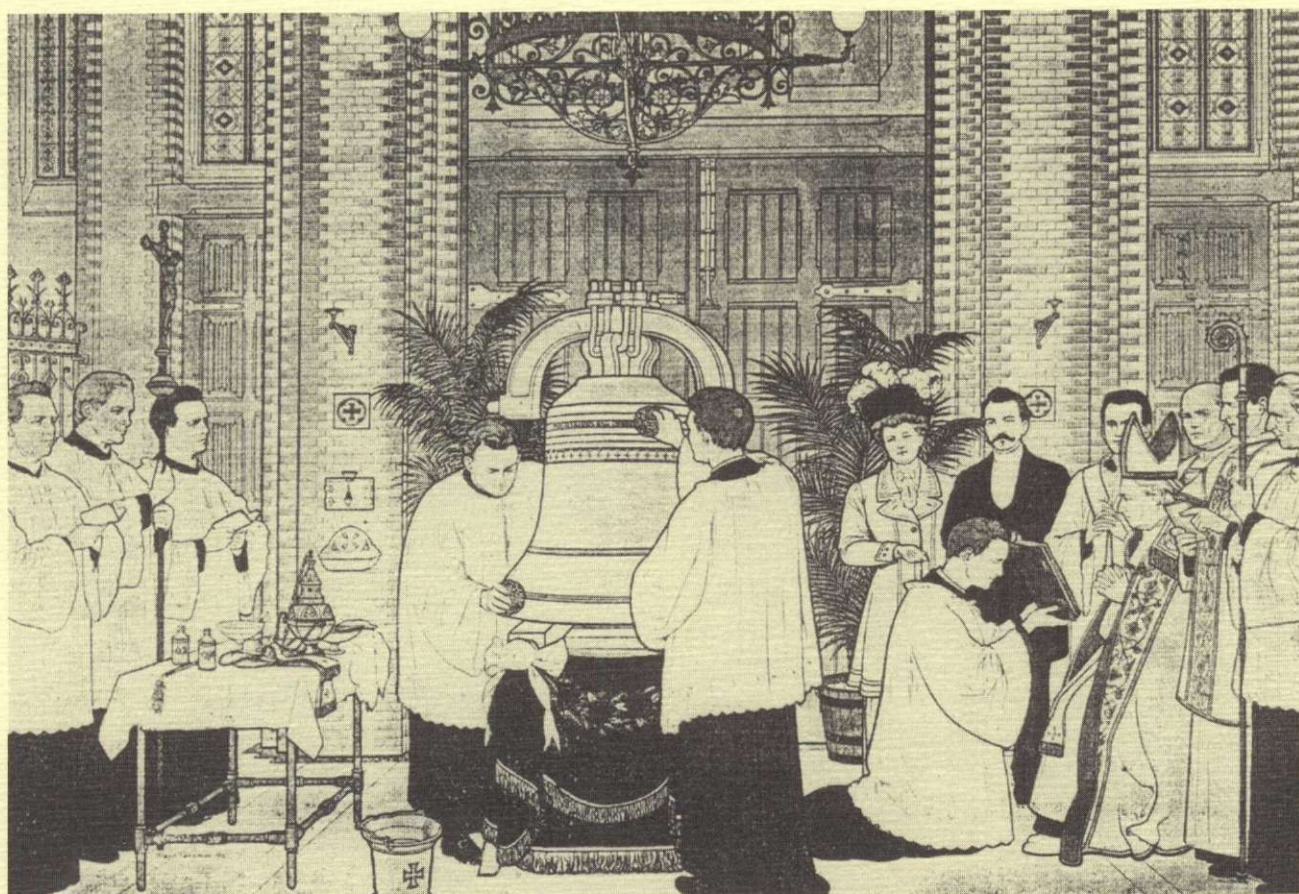
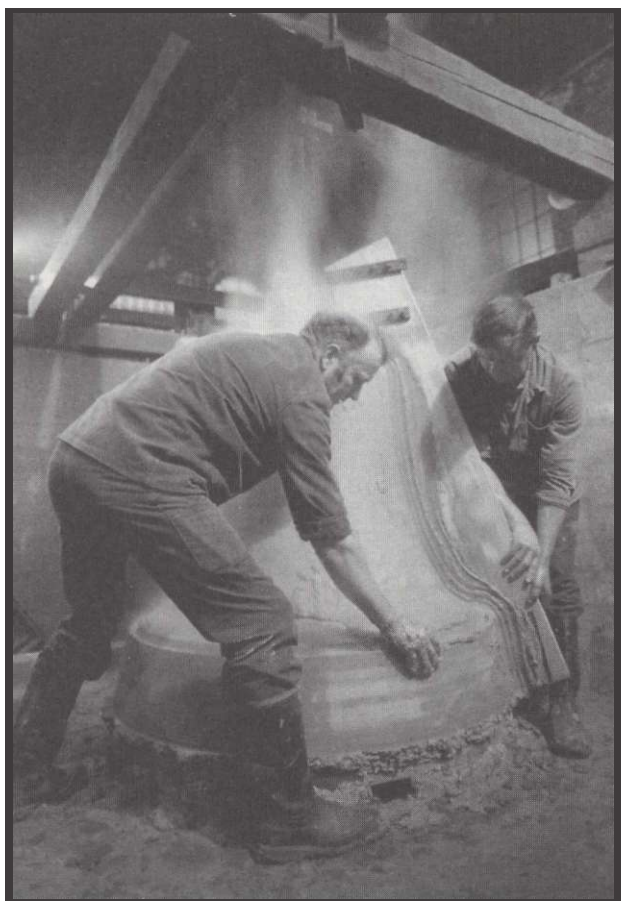

Foto omslag: Klokke­doop (uit: "Ro­om­sch Zaakon­der­wijs", 1911, Plaat 1).

Luidklokken

Herkomst

Eeuwen geleden waren klokjes, bellen en schellen bij veel volken al bekend: Egyptenaren, Chinezen, Hebreeërs, Assyriërs, Grieken en Romeinen waren er mee vertrouwd. Ze werden voornamelijk in tempels gebruikt. Het oudste voorbeeld zou een bronzen klokje van acht centimeter hoogte zijn, stammend uit de periode van 860-824 voor Christus, gevonden in een paleis te Ninivé. Het werd in 1888 verkregen voor de Assyrische afdeling van het Egyptisch Museum te Berlijn. In Voor-Azië werd de giettechniek al vroeg toegepast. In de negende eeuw werden in Egypte de eerste grotere bronzen klokken gegoten. De kunst van het klokkengieten is waarschijnlijk in de zesde tot de vijfde eeuw voor Christus door Kelten verspreid en via Italië in andere Europese landen bekend geworden. In christelijke catacomben zijn kleine belletjes van brons en zilver gevonden en ook de heilige Antonius Abt zou al een klokje aan zijn staf hebben gehad (omstreeks

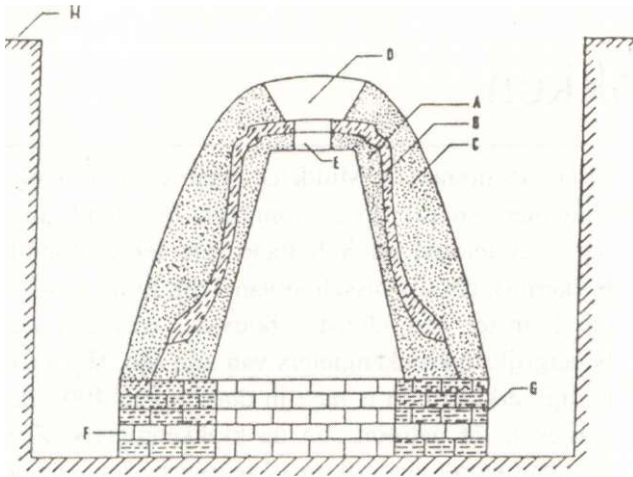

Het maken van een kleimodel voor een klok.

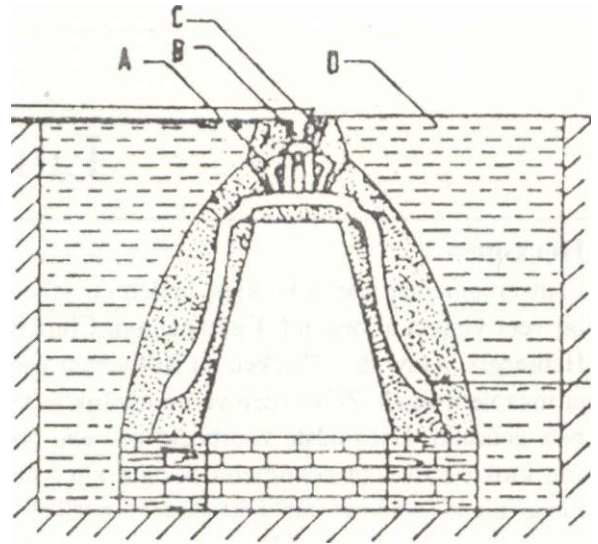
314). Gedurende de Middeleeuwen werd het klokkengieten vooral door monniken beoefend, met name in Ierland en Schotland. De Ierse monnik Forkernus, die als bisschop van Trim in de provincie Leinster een klooster bouwde, was een der belangrijkste klokkengieters van zijn tijd. Hij werd heilig verklaard en is na zijn dood (circa 490) uitgeroepen tot patroon van de klokkengieters. Zijn feestdag wordt gevierd op 17 februari. Vanwege de liefde voor zijn vak wordt hij afgebeeld in een gietershut, bezig een zojuist uit de groeve verheven klok te bewerken.

Klokkenwerk

Luidklokken worden gemaakt van brons. Het klokkenmetaal, ook wel "klokkenspijs" genoemd, bestaat uit een mengsel van koper en tin, gewoonlijk is het een legering van ongeveer 80 % en 20 %. De hoeveelheid tin maakt de spijs harder of zachter. Kleinere klokken hebben een iets hoger tingehalte om de heldere klank te bevorderen. Hoe groter de diameter van een klok, des te lager is de toon. Het gieten van luidklokken is een zwaar, secuur geduldwerk. De verhoudingen -van boven naar onderen én de dikte van de wand- bepalen de klank en toonhoogte van een klok. Een luidklok bestaat uit een kroon, een schedel (dit is de platte bovenkant), schouder, flank en onderrand. Langs de onderrand zien we een slagring en lip en de grote opening aan de onderkant wordt de mond genoemd. Volgens klokkendeskundige Karl Walter (in 1913) moet de klank van elke klok krachtig, edel, vol en vër schallend zijn, met zuivere boven- en ondertonen. Elke klok moet drie harmonische tonen hebben: de grondtoon aan de slag, de bijtonen van de octaaf aan de hals en een toon van de kwart, of de grote dan wel de kleine terts aan de flank. (De grondtoon is de laagste van de octaaf -acht tonen- van een akkoord of samenklank. Hij is de eerste en voor naamste toon. Een kwart is de vierde toon vanaf de grondtoon. Een grote terts is de afstand tussen twee tonen, een kleine terts is de afstand tussen een hele en een halve toon). Het ophangwerk voor kleinere klokken bestaat uit ijzeren tuimel-assen met stalen as-tappen, voor grote klokken geeft men de voorkeur aan rechte stalen luidassen met gewone- of kogellagers.

Doorsnede van een lemen klokkevorm: kern (A), valse klok (B) en mantel (C). De klokkevorm is overeind gezet in de gietput op een stenen oven (G), waarbinnen een vuur brandt. D is de ruimte voor het kroonmodel, E de plaats waar de spil gezeten heeft. F is het luchtkanaal en H de gietijzervloer.

Na verwijdering van de valse klok en de valse kroon is er ruimte ontstaan voor de te gieten klok met kroon (A). Via de gietloop (B) kan het vloeibare brons naar de klokkevorm geleid worden, nadat de gietput is bijgevuld met aarde (D). C is een ontluichtingskanaal voor de vrijkomende gassen.

Het vloeibare brons wordt in de klokkevorm gegoten.

Vorm en makers

Vanaf de vijfde eeuw tot circa 1100 werd het klokkengieteren meestal beoefend door Benedictijner monniken. Naarmate de steden in opkomst kwamen (twaalfde/dertiende eeuw) ging dit werk over in handen van leken, gewoonlijk waren dat de koper-smeden. Door de eeuwen heen veranderde de vorm van de klokken. In de negende eeuw waren peer-

vormige, halfronde klokken wijd verspreid, in de tiende eeuw was er het bijenkorfmodel. Omstreeks de twaalfde eeuw werd de vorm slanker en naar boven toe sterk conisch. In de dertiende eeuw leken de klokken al veel op die van tegenwoordig. Vanaf de invoering van kanonnen in het krijgswezen (in de vijftiende eeuw) werd het klokkengieteren ook uitgeoefend door geschut- of bussengieters. Deze

goten in oorlogstijd 'bussen' (kanonnen) en in vreedstijd klokken. In een schuldbekentenis van 30 mei 1496 schrijft hertog Karel van Gelder dat de Kampense klokkengieter Gerrit van Wou nog 65,5 goudgulden van hem krijgt voor geleverde geweren, salpeter en ander gereedschap. De hertog stelde voor dat bedrag drie Nijmeegse burgers aan als borg. Als zij geen stadsbussengieter waren leidden de klokkengieten vaak een ongeregeld, zwervend bestaan. Ze trokken er op uit voor de opdrachten. De vervaardiging van de gietovens en luidklokken werd in een stad of dorp ter plekke gedaan in de ruimte onderin de kerktoeren, op het kerkhof of op het marktplein bij de kerk. De wegen waren veelal te slecht voor dergelijk zwaar materiaal, dat toch uiterst omzichtig vervoerd moest worden. Een enkele keer kwam het voor dat een nieuwe luidklok toch op transport moest. In 1480 bijvoorbeeld stuurde Gerard van Wou een zware klok naar Kleef a/d Spoy. Voor het opladen waren er twaalf man nodig. Door Petrus en Hendrik van Trier werd een klok in 1566 bestemd voor Nijmegen gegoten te Aken, waar zij toen hun werkplaats hadden. Petrus Hemony goot in 1647/1648 te Nijmegen de twee klokken die pastoor Fabritius voor Mook besteld had. In diens rekeningen wordt vermeld dat kerkmeester Gobbell Gossens in bijzijn van de schepenen 27 gulden en 15 stuivers betaald kreeg toen de "nije kloeken gehald" moesten worden.

Het verwijderen van de mantel.

Kunst

Goed klokkengieten is een kunst. Deze kunst werd/wordt doorgegeven van vader op zoon, of schoon-zoon. Elk familiebedrijf had z'n eigen gietgeheimen. Volgens een procédé in de Middeleeuwen maakte men een kern van leem op de draaischijf. Als die goed gedroogd was ging er een laag bijenwas overheen en dan een tweede leemlaag: de mantel. Als de mantel droog was werd de waslaag door verhitting verwijderd en in plaats daarvan de bronzen 'klokkenspijs' ingegoten. Een beschrijving van deze middeleeuwse werkwijze begint als volgt: "Als gij volgens de regelen der kunst zeer zuiver klinkende klokken wilt gieten, neem dan twee delen klei en een derde deel haren, die men daar kan vinden, waar de leerlooiers ze als afschraapsel der huiden hebben weggegooid. Meng deze in de klei, die eerst goed fijn gewreven is en maak dan van dat mengsel vormen binnen een houten frame,".

In de zeventiende eeuw hebben vooral de gebroeders Frangois en Pierre Hemony zich de klokken-gietkunst meester kunnen maken. Frangois verrichtte onderzoek naar klanken en tonen van de klokken. Hij gaf zijn klokken een fundamentele samenklank volgens een oude regel uit de dertiende eeuw die nu nog actueel is. Pierre Hemony was te gast bij Fabritius, pastoor in Mook (1646-1695), toen hij op diens verzoek voor de kerk twee klokken kwam gieten. Tussen de kerkrekeningen over 1647 en 1648

De ruwe klok wordt schoongemaakt en bijgewerkt.

zien we zijn aantekeningen over deze klokkengieter nog staan. De grootste klok zou destijds "Adalbert" zijn genoemd, naar de oude patroonheilige van Mook. In de achttiende en negentiende eeuw werden de allergrootste klokken gegoten. De beroemde "Pummerin" in de Sint Stephanuskathedraal te Wenen weegt twintig ton. De eerste, die in de zuidelijke toren hing, was in 1711 volgens opdracht van keizer Jozef I (geboren te Wenen in 1678, keizer van 1705-1711) gegoten uit het brons van honderdtachtig kanonnen die Oostenrijkers in het jaar 1683 op de Turken veroverd hadden. Deze enorme klok stortte bij een brand tijdens de Tweede Wereldoorlog met een balk mee de kerk in en brak. De tweede werd in 1951 vervaardigd uit scherven van de eerste en in de noordelijke toren gehangen. In de kathedraal van Mainz hangt een grote klok, in 1809 door Napoleon geschonken. Een groot deel van het brons was afkomstig van Pruisisch geschut, veroverd tijdens de slag bij Jena in 1806. In oorlogstijden was het juist andersom, dan werden klokken omgesmolten tot kanonnen of ander oorlogstuig. Soms getuigt het opschrift op een luidklok van die omschakeling. Op een klok in het Friese Mirns (ten oosten van Staveren aan het IJsselmeer) staat de tekst: "Viel de oude klok ten buit aan 's vijands wrede plagen, mijn stem met nieuw geluid wil slechts van Vrede wagen." En op een nieuw gegoten klok te Loosdrecht: "'k werd van zesduizend

De "Pummerin" in de Stephansdom te Wenen.

pond, door 't Fransch geboeft tot gruis, 'k weeg zestienhonderd nu, en dien op nieuw Gods huis."

Legenden en klokkendoop

Van de oudste tijden af dienden luidklokken voor diverse doeleinden. Ze werden met name gebruikt om op te roepen tot de erediensten in tempel en kerk, maar ook tijdens begrafenissen of feestelijke gelegenheden, om de boze geesten te weren, of onweer en bliksem af te wenden. Ze werden ingezet bij allerlei facetten van het dagelijks leven in een klooster-, stads- of dorpsgemeenschap. De stormklok (soms "Barbaraklok" genoemd, naar de heilige die onder andere patrones van brandweerlieden, klokkengieters en klokkenluiders is) diende in moeilijke tijden tot bijeen roepen voor gebed. Aan deze klok werden wel eens magische krachten toegeschreven.

In sagen en legenden spelen klokken een gewichtige rol. Zo gaat een verhaal dat de klokken met Witte Donderdag naar Rome reizen en op Paaszaterdag terugkeren (in sommige versies zijn ze dan gevuld met eieren). In andere verhalen worden ongedoopte of ongewijde klokken een prooi van de duivel. Die zou zo'n klok bij de eerste slag mee de lucht in slepen en in een moeras neergooien. Veel poelen in de Peel schijnen zo aan hun naam te komen: "Klokkenkuil". Alleen in de Kerstnacht mogen die klokken hun stem laten horen. De toren van de Sambeekse kerk bijvoorbeeld werd tijdens een zwaar onweer in het jaar 1702 door de bliksem getroffen en brandde af. De duivel had daarop zitten loeren. Hij slingerde bij die gelegenheid de niet gedoopte kerkklok met kracht door de lucht en ooggetuigen zagen haar richting Boxmeer vliegen. De klok kwam halverwege beide dorpen terecht in een waterkuil of poel en mensen die toesnelden zagen hoe de duivel de klok greep en er mee onder de grond verdween. Pogingen om haar er uit te halen mislukten, maar wie op Kerstnacht om twaalf uur bij deze poel gaat luisteren kan in de diepte de klok horen luiden. Dat kan de duivel niet verhinderen.

De klokkenwijding, of klokkedoop is een oud, plechtig gebruik. Er zijn een peter en meter bij tegenwoordig, de nieuwe klok krijgt een naam en de wijding wordt onder gezang van speciale psalmen verricht met gewijde zalfolie (Chrisma) en gewijd water zoals ook bij het Doopsel gebeurt. De deken of priester, gevolmachtigd door de bisschop, draagt gewaden in de kleuren van de dag. Met misdienaars die wierookvat, schepje en wijwater meenemen gaat hij naar buiten waar de klokken klaar

staan. Het zangkoor stelt zich in de nabijheid op met degenen die de processie zullen vormen. Volgens een beschrijving van een inzegening uit 1926 werden er zeven psalmen gezongen, afgewisseld door gebeden. Onder andere: "Verleen ons, bidden wij, dat deze klok voor Uwe Heilige Kerk gegoten... van den Heiligen Geest geheiligd moge worden... En als haar tonen klinken... dan moge Uw krachtige rechterhand de (duivelse) machten in de lucht ter neer slaan, en zij op het hooren van deze klok beven en vluchten voor het teeken van het Heilig Kruis dat er op is afgebeeld...". De priester zegende de wierook en liep eerst met wijwater en vervolgens met de wierook rondom de klok onder gezang van het koor. Hierna volgde nog een laatste gebed waarin de heilige naar wie de klok genoemd werd, de patroon of patrones van de klok, als beschermer over de parochiegemeenschap werd afgeroepen. In Mook moet er zo'n klokkenwijding in februari 1950 zijn geweest en in het Limburgse plaatsje Neer vond op 15 augustus 1954 nog zo'n ceremoniële inzegening van drie luidklokken plaats met een processie. Deken Terstappen van Roermond verrichtte deze plechtigheid. De klokken stonden in een hangwerk voor de kerk opgesteld.

Reizende klokkengieters

De hierboven genoemde Hemony's, François (circa 1609-1667) en Pierre (1619-1680) behoorden tot een Franse klokkengietersfamilie. Zij waren afkomstig uit Levécourt in het hertogdom Lotharingen, een plaats bij de grote stad La Mothe aan de oorsprong van de Maas. Tegenwoordig vindt men hier, ten Zuidwesten van Nancy, het Plateau de Langres. De geheimen van het vak leerden de jongens in het bedrijf van hun vader, lezen en schrijven wellicht op een Latijnse school.

In het voorjaar, omstreeks Aswoensdag, vertrokken ondernemende klokkengieters naar elders. Ze werkten onderling in diverse samenstellingen, dan met de een, dan met een ander, of ook wel alleen. De verschillende families waren dikwijls aan elkaar verwant. Behalve luidklokken vervaardigden zij ander bronsgietswerk, zoals doopvonten of kleinere dingen. Ze reisden onder meer naar Duitsland en de Nederlanden en verscheidene van hen vonden onderweg een nieuwe woonplaats. De anderen keerden gewoonlijk met Allerheiligen, begin november, naar Lotharingen terug.

De gebroeders Hemony waren rond 1634 naar Duitsland vertrokken. Zij verbleven vanaf circa 1641 in de Nederlanden. In 1642 werkten ze samen

in Zutphen waar ze hun eerste beiaard maakten. François bleef hier wonen, zijn kinderen werden er eind 1642 en in 1645 geboren. Het gezin zou in 1657 naar Amsterdam verhuizen. Pierre bleef vrijgezel. Hij reisde onder andere naar Deventer, Nijmegen en Venray en woonde een tijdlang in Gent. In 1647 en 1648 was hij in Mook te gast en 1664 kwam hij naar Amsterdam om zijn oudere broer te helpen. Na de dood van François werd hij voogd over diens kinderen.

De klokkengieters hadden niet veel gereedschap bij zich: voornamelijk een passer, een winkelhaak, enkele houten modellen voor de wasletters en wasafbeeldingen en een brochette, een houten of bronzen cilinder met de grondmaten van elke klok waarmee ze in staat waren de klokken op papier te construeren. Grotere zaken zoals zand en leem waren ter plaatse wel te vinden, evenals een smid, timmerman en de extra mankrachten nodig om te helpen bij het giet- en ophangwerk van een klok. De basismetalen koper en tin, of het brons konden zij van oudsher kopen bij metaalhandelaren. Tijdens opgravingen van de kerk in het Duitse plaatsje Vreden (ten Oosten van Groenlo net over de grens) werd een "broodje brons" uit de negende eeuw teruggevonden. Het was ook heel gebruikelijk dat inwoners ter plekke koperen en tinnen potten en ketels, of andere gebruiksvoorwerpen kwamen brengen om er een klok van te maken. De klokkengieters waren hier eigenlijk niet blij mee, want in dergelijke voorwerpen konden legeringen of bijstoffen verwerkt zijn die voor goed klokkenbrons niet zo geschikt waren. De gieters verbleven gedurende hun reis in herbergen of kloosters, of ze logeerden op een pastorie. Pastoor Fabritius schreef bij zijn uitgaven voor de kerk van Mook in het jaar 1647-1648 onder meer: "Item als den clockengieter hier waer, mit mijn gegeten twee maeltijden. Voor cost en dranck alsmede een dronck wijns 18 stuivers" [betaald]. Die twee hadden het waarschijnlijk wel gezellig, ook tesamen gedronken kunnen bier en brandewijn werden gedeclareerd.

Het maken van een klok was/is een secuur geduldwerk. Hoe nauwkeuriger het klokmodel, des te beter de kwaliteit van de uiteindelijk vervaardigde klok zal zijn. Voor elke klok wordt een nieuw model gemaakt dat slechts één keer gebruikt kan worden. Het was niet zo gemakkelijk, zoals we kunnen zien in een gespecificeerde rekening van klokkengieter Hendrik Petit uit 1789. Voor het vervaardigen van een klok voor de stad Kalkar was hij genooddaakt

enkele reizen te ondernemen om aan zijn materiaal te komen. Van zijn toenmalige woon- en werkplaats Dinslaken was hij per postwagen een hele dag onderweg naar Kalkar. Hier vergde het vier dagen om met de magistraat (het stadsbestuur) tot een accordé te komen over het maken van een nieuwe klok. Vervolgens reisde hij naar Vechte (in Utrecht waarschijnlijk) om zijn zware gereedschap op te halen waarmee de nieuwe klok in de toren getrokken zou moeten worden en 800 pond spijs om de klok en pannen of zogenaamde lagers (blokken waarin een as rust) voor Kalkar te kunnen gieten. Behalve de verblijfskosten moest hij onderweg 38 gulden betalen aan vracht, tol, veergelden en een paspoort om in de Nederlanden met zijn goederen, een kar met "neege-hondert pont mettaai schroey-sel", te mogen passeren. Vijftien pond was werd in Wesel gehaald, hij betaalde er per pond 38 stuivers voor. In Kalkar zelf kocht Petit de andere benodigdheden: steen voor leem, hars, vet, olie, zeep, hennep en hout om de klokvorm te drogen. De smid maakte een ijzeren balk en een oog in de vorm en ijzeren banden in de mantel. De timmerman ontving loon voor het maken van een vormplank en drie modellen om de pannen te kunnen vervaardigen. Hendrik Petit werkte met zijn vader en een broer van 5 april tot 13 juni om een klokvorm en zes pannenvormen te maken. Telkens moest er een aantal dagen gewacht worden tot er weer een onderdeel droog genoeg was. Tijdens deze perioden konden de klokkengieters een oven bouwen en de rest van de voorbereidingen treffen. Acht dagen hadden ze nodig om de oude klok uit de toren te halen en op een wagen te laden die speciaal daarvoor besteld moest worden.

Klokkenraadsel

In het boekje *Oudheid en Kunst van de parochie St. Antonius Abt Mook* (1983) staat geschreven dat de klokkengietersfirma Petit & Fritsen uit Aarle-Rixtel (Noord-Brabant) in februari 1950 twee nieuwe klokken in de kerk heeft opgehangen. Het zijn: "Antonius Abbas" (een 61-714 kg. klok) en "Joseph" (een 41-433 kg. klok). Deze gegevens kloppen met de rekening die pastoor J. Spee (1946-1953) van Petit & Fritsen op 21 februari 1950 toegestuurd kreeg. Die klokken hangen er ook vandaag de dag nog. De auteur van het genoemde boekje vertelt verder dat een van de klokken die in december 1942 uit de kerktoeren werden geroofd de naam "Adalbert" zou hebben gedragen. Het zou de klok uit 1648 zijn die nog door Pierre Hemony voor pas-

toor Fabritius geplaatst werd. We lezen echter in een brief van Petit & Fritsen eind februari 1947 aan pastoor Spee geschreven, dat de firma "volgens onze oude boeken" ten tijde van pastoor J.M. Geurts (1863-1889) in juli 1887 twee nieuwe luidklokken had geleverd met de namen: "Antonius" (circa 696 kg.) en "Joannis Baptist" (circa 337 kg.). Dan rijzen enkele vragen: is "Adalbert" destijds blijven hangen en kwamen er twee nieuwe klokken in plaats van één klok uit 1648? Het blijkt dat de gewichten van de luidklokken in de Mookse kerk in diverse jaren genoemd niet met elkaar overeenkomen. De klokken geplaatst in 1887 waren aanzienlijk zwaarder dan degenen die in 1942 verwijderd werden. Die wogen circa 500 kg. en 240 kg. volgens de officiële notitie. Er moeten tussentijds nieuwe zijn geleverd. Het is mogelijk dat onder pastoor H.M.H. Bartels (1905-1910) met de verbouwing en grondige restauratie van de Mookse kerk in 1908-1910 nieuwe klokken werden geplaatst, tegelijk met het nieuwe torenuurwerk. Maar in (aanteekeningen over die verbouwing werden geen luidklokken genoemd. Pastoor W.H.M. Janssen (1941-1945) schreef in zijn "Liber Memorialis Parochiae Mook" bij 3 december 1942: "'s Avonds stonden beide klokken op de grond bij de ingang van de kerk...". Het architectenbureau Stoks noemde in zijn taxatierapport voor dekenaat Gennep (14 nov. 1946) eveneens twee luidklokken met een totaalgewicht van 740 kg. Een ander taxatierapport met een uitgebreide beschrijving van de inventaris van de kerk, opgemaakt te Mook op 18 februari 1946, vermeldde echter: "3 torenklokken ± 1250.- Kgr. gevorderd...". Dat zou betekenen dat er een derde klok moet zijn geweest van zo'n 510 kg. Dat klopt echter niet met het afgewezen verzoek van de Mookse pastoor in 1942 om tenminste één klok als alarmklok te mogen houden en het gegeven dat beide klokken weggevoerd werden (misschien was de derde klok uit de kerk van Middelaar afkomstig?). Waar is klok "Adalbert" dan gebleven? Het kan zijn dat tijdens de brandschattochten van Franse legers rond 1672 waarbij de pastorie in vlammen opging, ook de kerk werd geplunderd en "Adalbert" werd geroofd, zodat er daarna weer nieuwe luidklokken moesten komen die in 1887 zijn vervangen. De twee in 1942 gevorderde klokken uit de kerk van Mook waren van een onbekende maker en uit een onbekend gietjaar. Werden de klokken uit 1887 misschien hergebruikt in een periode van metaalschaarste en wellicht na een aantal jaren weer vervangen? Het zullen vooralsnog raadsels blijven.

*De klokkengieter,
Alexius E. Fritsen
(1822-1903), die in
1887 in Mook klokken
leverde.*

Petit & Fritsen

De klokkengietersfamilie Petit stamt uit het Franse Champigneuilles waar omstreeks 1640 ene Nicolaas Jullien geboren werd. Nicolaas was in zijn geboorteplaats werkzaam als klok- en geschutgieter. Twee zonen volgden hem op en dochter Maria trouwde in 1688 met Jean Francois Petit, een klok- en geschutgieter uit Lotharingen. Evenals de Hemony's reisden ook deze klokkengieters regelmatig naar het noorden om werk te zoeken. Vader Nicolaas bevond zich rond 1688 in de omgeving van Nijmegen, hij zou in dat jaar voor de gemeente Beek een klok gegoten hebben. Jean Francois Petit trok in 1715 naar de Nederlanden. Zijn in Frankrijk geboren zoon Jean (1695) zou ongeveer 1718 het klokkengietersbedrijf voor beide families voortzetten onder de naam Petit. Een dochter van kleinzoon Alexis, Maria Petit, trouwde in 1776 met Izaak Fritsen, een klokkengieter afkomstig uit Kaarst in het Duitse Rijnland. Na verloop van tijd vinden we de Petit's en Fritsen's bij Someren en in Eindhoven

terug. In 1786 werd door deze familie te Aarle-Rixtel (Noord-Brabant) bij de Mariakapel een klokkengietersbedrijf gevestigd dat "Petit & Fritsen" werd genoemd en tot op de dag van vandaag nog bestaat, vanaf 1906 aan de Klokkengietersstraat. Rond 1875 zou Alexius Fritsen (1822-1903) een familiewapen ontwerpen met drie klokken en de spreuk: "Soli Deo Gloria". Dit motto kwam voortaan op alle klokken te staan en op de rand van de klokken de tekst: "Petit et Fritsen me funderunt". (P. en Fr. hebben mij gegoten).

Gedurende de negentiende en in de twintigste eeuw gingen de klokken van Petit & Fritsen de hele wereld over. Niet alleen in diverse Europese landen, maar ook in Afrika, Zuid-Amerika, Nederlands Oost- en West-Indië, China, Manila en Japan luidt men Brabantse klokken!

In 1883 maakte de firma een klok voor Mook van 58 kg. (voor de Sint Rochuskapel, of voor de kapel van de zusters Franciscanessen?) en in 1887 twee grote klokken van respectievelijk 696 kg. en 337 kg. voor de kerktoeren aldaar. Ter vervanging van de in de Tweede Wereldoorlog uit Mook geroofde luidklokken leverde de firma in februari 1950 twee nieuwe, een G1- 714 kg. klok met een klepel van 28 kg. en een Aisl- 449 kg. klok waar een extra klepelgewicht van 16 kg. bij kwam.

Stilstand en vooruitgang

Gedurende de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog heeft het klokkengietersbedrijf in diverse plaatsen nog zeven klokken kunnen leveren, maar op 11 mei 1942 kwamen Duitsers het brons en ander metaal én werktuigen vorderen, in ruil voor

De gebouwen van de klokkengieterij in 1957.

het schriftelijke bevel de gieterij te sluiten. Begin november kreeg de familie het verzoek om in de zuidelijke provincies "tegen aantrekkelijke voorwaarden" te helpen klokken uit de kerktorens te halen (!). Degene die met dat voorstel kwam werd nijdig weggestuurd. In januari 1943 werd al het materiaal afgevoerd en het klokkengietersbedrijf zou stilliggen tot na de zomer van 1945. (Vier klokken konden worden verstoep in het zand bij de gietkuil).

Vanaf de bevrijding - in Aarle-Rixtel op 23 september 1944 - tot maart 1945 volgde inkwartiering van Geallieerden in de gieterijgebouwen. Deze periode werd benut met rondsturen van talloze circulaire naar kerkbesturen en kloostergemeenschappen in Nederland. Het resultaat was dat er voor ongeveer honderd klokken opdrachten binnenkwamen. Naarmate de bevrijding vorderde namen de orders toe. Onder meer van pastoor Spee namens het kerkbestuur van Mook, zoals we nog zullen zien. Voor de nieuwe start kon op 26 september 1945 een voorraad brons van zo'n 11.000 kg. worden gebracht. Ter gelegenheid van zijn vijftig-jarige jubileum zou Henri Fritsen (gestorven in 1951) de pauselijke onderscheiding "Pro Ecclesia et Pontifice" ontvangen en vanaf april 1976 mocht het eervolle "Koninklijke" aan de bedrijfsnaam "Petit & Fritsen" worden toegevoegd. Sinds de jaren 1980 is er in Aarle-Rixtel weer een nieuwe generatie klokkengieters werkzaam. Zij legt zich steeds meer toe op gevorderde elektronica en computertechnieken.

Klokkenvordering

In het archief van de parochie St. Antonius Abt te Mook ligt onder meer het afschrift van een klein getypt briefje met v r dragende inhoud: "Uit de R.K. kerk te Mook, straat A53, Provincie Limburg, werd op heden 3 December 1942 een bronzen klok verwijderd met een diameter van 72 cm. en een gewicht van circa 240 kg. Deze klok werd gemerkt 5 - 198 A". Daaronder eenzelfde berichtje: "... een bronzen klok verwijderd met een diameter van 91,5 cm. en een gewicht van circa 500 kg. Deze klok werd gemerkt 5 - 85 B". Beide berichtjes waren ondertekend door de aannemer van de wapeninspectie in Nederland en door de gemeentesecretaris.

Gezien de grote betekenis van luidklokken voor een parochiegemeenschap als beschermers tegen boze machten en krachten en middel om de mensen bij een belangrijke gebeurtenis op te roepen tot samenkomen, moet het voor pastoor W.H.M. Janssen

(1941-1945) en de inwoners van Mook -in dit geval- heel wat teweeggebracht hebben toen de twee luidklokken op donderdag 3 december 1942 uit de kerktoren werden gehaald. Voor de gezagsinstellingen was het blijkbaar een formaliteit, het hoorde bij oorlog en op veel plaatsen werd hetzelfde gedaan: de meeste Limburgse klokken in 1942, die van Friesland in 1943, de klokken uit de St. Stevenstoren te Nijmegen op 30 november 1942 en uit de toren te Cuijk op 17 december datzelfde jaar, enzovoort. Op 21 juli 1942 was een nieuwe verordening van kracht geworden onder de naam "Metaalverordening". De aartsbisschop van Utrecht deelde in augustus dat jaar aan de Rijkscommissaris mee geen medewerking te zullen verlenen aan deze verordening, zover die de kerkklokken betrof, zijnde gewijde voorwerpen bestemd voor de kerkelijke eredienst. Naar geestelijken en kerkbesturen vaardigde hij een verbod uit. Zij ontvingen de boodschap: "Het is een gewetensplicht geen medewerking te verlenen...". Op 9 december 1942 volgde het verzoek om, zover de luidklokken nog niet weggenomen waren een officieel verslag op te stellen waarin de gegevens van die klokken vermeld werden: diameter, gewicht, opschriften, naam van de gieter en jaartal van het gieten. En als de klokken al weggehaald waren er aan toe te voegen op welke dag en uur dat gebeurd was, met de naam van de vorderende instantie. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg had er in die periode handenvol werk aan om de gegevens van kerktorens en kerkklokken overal ter plaatse vóór de roof van klokken te controleren en te registreren.

Pastoor Janssen deed zijn best de klokkenroof in Mook te verhinderen. Toen op 1 december de aanzegging kwam belde hij meteen naar het Rijksbureau voor de Monumentenzorg te Den Haag en naar de Mookse gemeentesecretaris. Tot spijt van de directeur in Den Haag moest deze zijn eerder gegeven verbod kapwerk aan de torens te verrichten voor het weghalen van klokken, intrekken. Het zou niet geholpen hebben, andere aannemers zouden evengoed "het vandalenwerk" moeten komen doen. In een laatste poging belde pastoor Janssen naar Maastricht om tenminste één klok als alarmklok te mogen houden. Voor sommige grotere plaatsen was dit goedgevonden. Het mocht voor Mook niet baten. Op die donderdag werd door de aannemer van de "R stungsinspektion Niederlande" het noord-oostelijke galmgat opengekapd om de grootste klok van bijna een meter doorsnede te kunnen verwijde-

ren. Daags daarna werden beide klokken naar Vaals gebracht en verder, naar Hamburg. Ze zijn na de oorlog niet meer teruggevonden. Voor de pastoor restte in 1942 slechts het kleine briefje hierboven opgeschreven, voorzien van het stempel van de gemeente Mook en Middelaar. Hij bleef achter met een enorm gat in het kerkdak én met de leegte van toren en gemoed.

Verzekerd tegen vernielingen

Het Mookse kerkbestuur had in de eerste oorlogsjaren vooruit gedacht aan wat er wel niet allemaal zou kunnen gebeuren. Op 30 november 1942 werd de opstal van het kerkgebouw met ingang van 2 december via een vertegenwoordiger van de firma Turien te Venlo voor fl. 125.000,— verzekerd bij de "Onderlinge Oorlogsschade Verzekering Maatschappij" te 's-Gravenhage. Deze maatschappij was al op 16 juli 1940 opgericht. In de papieren valt het op dat de diverse zaken bij verschillende maatschappijen werden verzekerd. Een tweede verzekering werd afgesloten bij de "Onderlinge Nederlandse Molest-Verzekering Maatschappij" te Sneek. Een week later werden bij het Algemeen Onderling Waarborg Genootschap "Renovatum", afdeling Oorlogsschade, te Amsterdam de opstellen en getimmerten van pastorie en patronaatsgebouw en de inventaris van kerk en sacristie in verzekering ondergebracht. Pastoor Janssen had na 3 december 1942 de schrik te pakken. Op 14 oktober 1943 werd het verzekeringsbedrag voor het kerkgebouw, inclusief glasruiten, vier glas-in-loodramen, rasterwerk en muurschilderingen, verhoogd tot fl. 150.000,—.

Niet voor niets, zoals een jaar later zou blijken. Van 18 september tot eind oktober 1944 lag Mook en Middelaar in de frontlinie tussen Geallieerden en de Duitse legers. Vooral op 20 en 21 september was de toestand verschrikkelijk! De inwoners moesten vluchten en van de dorpen bleef maar weinig over. De kerk van Middelaar werd totaal vernietigd, de kerk van de Passionisten in de Molenhoek werd zwaar beschadigd en de Mookse kerk werd met vier voltreffers door granaten getroffen. De ergste schade ontstond aan de noordzijde achter de toren, boven het kerkdeel waar de veertiende-eeuwse doopvont stond/staat. Aan de zuidzijde van het priesterkoor waren de mergelwand en een raam vernield en in het dak van de sacristie werd een flink gat geslagen. Op de plaats waar in december 1942 het galmgat was opengebroken om de klokken er uit te kunnen halen was nóg een gat in de toren geschoten.

Moeizaam herstel

Toen de oorlog voorbij was moest er heel wat gebeuren om de enorme schade te herstellen. In de eerste na-oorlogse jaren werd het Mookse kerkbestuur bedolven onder de vele oorlogsschade-formulieren: landelijke en regionale van diverse instanties, bisschoppelijke brieven en formulieren van Rijksoverheden in verband met de Wet op de Materiële Oorlogsschaden, zoals het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw. Tot in 1957 toe zou men bezig zijn de schadebetalingen te regelen. Bouwmaterialen waren schaars en herbouw van huizen en scholen had voor de wederopbouwcommissies voorrang boven kerken en klokken, maar er werden alvast schattingsrapporten opgesteld. Op 14 februari 1946 ontving het kerkbestuur van Mook uit Venlo een taxatierapport van het dekenaat Gennep betreffende de oorlogsschade aan het kerkgebouw ontstaan tussen september/oktober 1944 en april 1945. Al de schadeposten werden hierin gespecificeerd behandeld. Veel raakte geheel verloren, andere dingen gedeeltelijk beschadigd. Het kerkorgel, enkele banken en het torenuurwerk waren totaal verwoest, alsook het "pand dienende tot Pastorie". Ook van het interieur van de pastorie was daardoor veel niet meer terug te vinden. Kostbare zaken als oude boeken in leren band, schilderstukken, een aantal kazuifels met koorkap, eikenhouten beelden, een processiehemel, een archiefbrandkast, enzovoort, waren verdwenen. Het patronaatsgebouw aan de Dorpsstraat en de kapelanie waren eveneens getroffen. In het tot noodkerk ingerichte parochiehuis begonnen in Mook op 18 maart 1945 de kerkdiensten weer, vanaf 17 februari 1946 kon men pas in de kerk zelf terecht.

Vergoeding voor verloren klokken

In het kader van de wederopbouw ontving ook pastoor Spee van Mook op 15 oktober 1946 het bericht dat de Bisschoppelijke Bouwcommissie uit Roermond aan alle Limburgse parochies stuurde betreffende "Vergoeding klokken!". Alleen voor klokken die vernietigd waren door granaatvuur of door het springen van de toren werd door "de Wederopbouw" betaald. Tot dan toe waren gevorderde (gestolen) klokken niet voor vergoeding in aanmerking gekomen. Maar op 25 augustus 1946 besloot de Minister van Financiën dat volgens de Wet op materiële oorlogsschaden ook daarvoor een bedrag beschikbaar kon worden gesteld. De kerkbesturen dienden hiervoor de kostprijs van de klokken op te geven, zoals bekend op 9 mei 1940 (die

ONDERLINGE NEDERLANDSCHE
Molest
VERZEKERING-MAATSCHAPPIJ

WET 1917 NEDERLAND
 4 8 6 8 *0530

GEVESTIGD TE SNEEK • KANTOOR: AMSTERDAM - KEIZERSGRACHT 399428
 TELEFOON No. 30315-31534 • POSTREKENING No. 68522 • BANKIERS: INCASSO-BANK, AMSTERDAM • R. MEES & ZOONEN, DEN HAAG

★
BEWIJS VAN DEELNAME

De Directie van bovengenoemde Maatschappij verklaart hierbij dat, op grond van een aanvraag tot deelname en overeenkomstig de bepalingen van de reglementen zooals deze thans luiden of later gewijzigd mochten luiden, met ingang van den 20sten October 1943. des middags te 12 uur, is deelgenomen door Het R.K. Kerkbestuur Parochie H. Antonius Abt.

Aand. No.
 149600

adres A 201.

te MOOK.

Agentschap
 Koolhaas Ass. Kant.
Amsterdam.
 No. K 180

II Onderdeel

en wel voor de som van ---achtentwintigduizendeenhonderdeenenzeventiggl.

als: f 28.171.-- x in gemeenschap met Fl. 50.000.--, verzekerd by het Ond. Waarb. Gen. "RENOVATUM" te Amsterdam, op dan completen inventaris van de Kerk te Mook A. 53, alsmede op den inventaris in het tegen genoemde kerkgebouw aangebouwde Sacristie, benevens op enkele kerkelyke goederen in de pastorie, gelegen te Mook A 107. Van deze verwaarboring is niets uitgezonderd dan geld en geldswaardig papier.

Deelnemer verplicht zich den eersten verzekeraars kennis te geven van deze verzekering, met het verzoek op de polis aan te tekenen, dat de eerste verzekering loopt in gemeenschap met deze dekking by onze Maatschappij. By nalatigheid wordt de hieruit voor onze Maatschappij voortvloeiende schade, in mindering gebracht op de schadeuitkeering -- ter verwaarboring van de door hem/haar aan vorenbedoelde interesten te lijden -- oorlogsschade -- als inder bij Hoofd- en Verzekerings-reglement omschreven. (Halfjaarlijksche voorschothelling f 16.90.)

Voorschothelling tot/met 31 December 1943 f 8.45
 1ste Halfj. '44 f 16.90 25.35
 Zegelkosten 5.50
 Bewijs van deelneming enz. 1.34
 Inschrijvingskosten 2.82

Onderlinge Nederlandsche Molestverzekering Maatschappij:

f 35.01 N.

Verzekeringspolis:
 "Bewijs van deelname"

lag toen op circa fl. 2,25 per kilo brons. In de zeventiende eeuw ten tijde van de gebroeders Hemony kostte een pond brons voor grote klokken 17 stuivers en voor kleine 21 stuivers. Er gingen toen 30 stuivers in een rijksdaalder. In 1947 bedroeg de prijs voor een kilo brons echter fl. 4,70). Voor hernieuwde aangifte moest men de Enquête-formulieren-B invullen, bestaande uit veertien artikelen. Voor elk perceel was er een afzonderlijk biljet. De formulieren moesten uiterlijk vóór 25 november 1946 worden opgestuurd. In geval er klokken teruggevonden werden konden de transport- en herplaatsingskosten eveneens vergoed worden. Als aanvullende bijzonderheid dienden voor het bisdom ook de maker van verloren gegane klokken en het jaar-

tal van levering op dat formulier te worden ingevuld. Ondanks het verschil in gewicht en de vermelding bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg dat de Mookse klokken uit 1942 van onbekende herkomst waren, staan voor Mook in het antwoord van 10 december 1946 de naam van Petit & Fritsen en het jaartal 1887 hierbij geschreven.

Nieuwe klokken konden pas worden besteld nadat het kerkbestuur kon aantonen dat de Rijkscommissie voor Klokken en Klokkespelen haar goedkeuring had verleend voor de vervaardiging van klokken. Vanwege de grote vraag naar nieuwe luidklokken was deze Rijkscommissie ter controle ingesteld om de kwaliteit te kunnen waarborgen.

Veel geld nodig - én formuleren

Op 19 maart 1947 ontving men in Mook een antwoord van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw inzake het verzoek om voorschot op de bijdrage voor herstel van oorlogsschade aan de kerk. Uitbetaling mocht alleen gebeuren op een geblokkeerde rekening van de belanghebbende. Er werd een bepaald bedrag ter beschikking gesteld. Gezien de stand van de herstelwerkzaamheden op die datum zou ruim een derde deel ervan worden overgemaakt. Naarmate het herstel vorderde moest het resterende gedeelte "op het daartoe bestemde formulier B.V.C." opnieuw worden aangevraagd, hetgeen half april en eind augustus werd gedaan. In een schade-rapport van 14 november 1947, voor de verzekeringsmaatschappijen opgesteld door architect H. Stoks in overleg met expert C.M. Evers van de O.O.M. te Vught, werd het bezit aan parochiegebouwen van Mook met de schade- en vergoedingsbedragen nog eens bij elkaar gezet. Hieruit blijkt dat de twee luidklokken, met een totaalgewicht van 740 kg., en de inventaris van het patronaatsgebouw niet verzekerd waren. De correspondentie en uitbetalingen verliepen via het gemeentebestuur dat het gestorte geld moest doorgeven aan de pastoor. De gemeenten ontvingen het 'schadegeld' van de Rijksoverheid en verdeelden dat. Het kerkbestuur diende de vele rekeningen daarom in bij B. en W. van Mook en Middelaar die goedkeuring voor uitbetaling moesten aanvragen bij de opzichter en controleur in het Districtsbureau voor de Wederopbouw te Gennep. Pas daarna konden ze naar Den Haag door. Voor herstel van het parochiehuis werd fl.2.250,- toegezegd. Hiervan was in mei 1948 fl.2.186,40 uitbetaald. Begin 1948 was de toegezegde bijdrage voor de R.K. kerk te Mook echter met fl.433,68 overschreden, omdat van tevoren al gefiatteerde rekeningen tot een totaalbedrag van fl.24.075,68 waren gezonden en het toegezegde voorschot op de bijdrage in herstel van de oorlogsschade voor het kerkgebouw ad fl.23.642,— als geheel aan de gemeente was overgemaakt. Mook moest aan de afdeling Financieel-Economische Zaken te Den Haag helaas het teveel gegeven bedrag terugbetalen.

Rekeningen

Gaandeweg kwamen de rekeningen binnen voor allerlei verrichte reparaties. Onder meer van P.J. Derks, timmerman en aannemer te Mook. Hij repareerde de communiebank en kerkstoelen, de misboekstandaard, jashaken en sacristiekasten, maakte

schragen met een dekplank voor de kerststal, verkortte de bank voor het zangkoor, plaatste een nieuw offerblok en nog heel veel meer. Of van G.H. Lemmen-Smits (voorheen Laarakkers), timmerman met een aannemer-houthandelbedrijf te Middelaar. Dit bedrijf repareerde onder andere de altaren en het uurwerk in de toren. Het maakte ook een aantal nieuwe kerkbanken en kinderbanken, enzovoort. In die jaren waren er 280 zitplaatsen in de Mookse kerk. De aannemers Gebroeders Van Kesteren te Mook en behangerij /stoffeerderij A.H. Emmerik uit Nijmegen werkten aan het patronaatsgebouw. Speciaal voor pastoor Spee werden nieuwe kerkgewaden en kerklinnen, kerksieraden en kazuïfels met handborduur- en applicatiewerk, vervaardigd door PP. Rietfort NV Vereniging van Paramenten Ateliers te Haarlem. Er is een hele lijst van bedrijven die allemaal werkzaam waren aan herstel en zeker niet alleen voor Mook en Middelaar!

Intussen probeerde pastoor Spee via de "Collecte kerkherstel" extra geld binnen te krijgen. De parochianen hadden in 1945 en 1946 vanzelfsprekend nog niet veel te missen. Hun financiële draagkracht werd door B. en W. van Mook en Middelaar in een brief aan de Gedeputeerde Staten van Limburg omschreven als "zeer zwak". De enkele grotere gift die binnenkwam en een bijdrage van het bisdom waren dan ook zeer welkom. Tot in de jaren vijftig heeft dit collectiedoel bestaan en ook de periode van herstel aan het kerkgebouw en de pastorie nam veel tijd in beslag, niet in het minst vanwege het wachten op toestemming voor diverse werkzaamheden. In januari 1951 had de Mookse Verzinkerij schriftelijk contact met het Bisschoppelijk Bouwfonds voor Nieuwe Kerken te Venray betreffende een nieuwe verwarming in de kerk. Daadwerkelijke toestemming werd pas eind augustus verleend. A. Roelofs zou de uitvoering van de bouw van een centrale verwarmingskelder aan de kerk te Mook op zich nemen. De kosten bedroegen fl. 1500,-.

Nieuwe luidklokken voor de kerk in Mook

Voor advies betreffende de aanschaf van nieuwe luidklokken in de kerktoren van Mook schreef pastoor Spee op 7 februari 1947 aan de Katholieke Klokken- en Orgelraad te Huis ter Heide. De voorzitter van deze raad, professor Smijers antwoordde hem dat er twee firma's in Nederland waren die hiervoor in aanmerking kwamen, namelijk Petit & Fritsen in Aarle-Rixtel en het Technisch Bureau

Jongerius te Amersfoort. De eerstgenoemde klok-kengieterij werd gekozen en op 28 februari 1947 ontving de pastoor een informatief schrijven uit Brabant. Volgens "oude boeken" waren in juli 1887 twee klokken geleverd, één van circa 100 cm. doorsnee, wegende ongeveer 696 kg. en één met een doorsnee van circa 80 cm., wegende ongeveer 337 kg., een gezamenlijk gewicht van 1033 kg. De prijs voor nieuwe klokken gegoten van zuiver klokkenbrons, alsook voor de klepel, bedroeg in 1947 vrijblijvend fl.4,70 per kg. exclusief andere kosten zoals bijvoorbeeld vracht en montage die afzonderlijk berekend werden. Opschriften kostten fl. 0,25 per letter en de levertijd zou ongeveer anderhalfjaar na ontvangst van de opdracht zijn. De firma deed verder enkele voorstellen wat betreft gewicht, doorsnee en klank van de nieuw te bestellen luidklokken. In zijn briefje van 7 maart sprak de pastoor de Mookse voorkeur uit voor klokken in toon G' en toon Ais', met een doorsnede van respectievelijk ongeveer 104 cm. en 96 cm. en een gewicht van circa 700 kg. en circa 400 kg. . Het kerkbestuur wilde graag een contract in triplo om het ook naar de R.K. Klokken- en Orgelraad te kunnen sturen. Op

11 maart 1947 kwam het antwoord. Petit & Fritsen kon nog geen leveringscontracten afsluiten "gezien de onzekere materiaalvoorziening en prijzen", maar de vrijblijvende bestelling werd alvast genoteerd en op de afleveringslijst geplaatst. Het was wel mogelijk op de offerte de goedkeuring van genoemde raad aan te vragen. De firma wilde inderdaad ook opschriften voor de klokken wel vast ontvangen. Met een gunstig advies van burgemeester H. de Mulder kon het Mookse parochiebestuur op 23 juni 1947 eindelijk officieel nieuwe luidklokken bestellen. Van de firma in Aarle-Rixtel ontving men in Mook op 1 juli de bevestiging met "dank voor Uw geëerde opdracht" voor de levering van twee klokken. De bestelling was op de afleveringslijst geplaatst en wanneer men te zijner tijd aan de opdracht kon beginnen zou de firma een contract toesturen ter goedkeuring voor de R.K. Klokken- en Orgelraad in Huis ter Heide.

Spoediger dan verwacht ontving de parochie Mook op 16 april 1948 van G. Fritsen een brief met het verzoek bijgaande verklaring, voorzien van handtekening en stempel, per ommegaande naar het klok-

N.V. NOORD-LIMBURGSE PLAATWERKERIJ EN VERZINKERIJ

TELEFOON 31 (HEUMEN)
BANKIER: INCASSOBANK N.V. NIJMEGEN

POSTREKENING:
INCASSOBANK N.V. NIJMEGEN 178422

MOOK 30 Januari 1951
BOVENSTEWEG A 164

AFDELING: boekhouding

UWE REF.:

ONZE REF.: AK/T

Bisschoppelijk Bouwfonds voor
Nieuwe Kerken,
Venray

Mijne Heren,

In aansluiting op ons schrijven dd. 20 Januari j.l. delen wij U voor de goede orde nog even mede, dat de daarin voor de Zeereerw. Heer Pastoor te Mook vermelde f.200.-- bestemd zijn voor de Kerkverwarming

Inmiddels verblijven wij,

Brief van de Verzinkerij in Mook.

GEVESTIGD SEDERT 1660.

Briefhoofd van Petit en Fritsen.

kengiersbedrijf te retourneren, opdat het de benodigde klepels voor de klokken zou kunnen maken. Deze verklaring betrof een gedrukte overeenkomst in veertien artikelen tussen de besteller en het bedrijf, naar believen in te vullen. Op 26 september 1949 kon het Mookse kerkbestuur eindelijk een brief verzenden naar Mgr. Lemmens, bisschop van Roermond, met het verzoek goedkeuring te verlenen aan het voornemen "over te gaan

tot aankoop van twee nieuwe klokken, zulks ter vervanging van de twee geroofde". De kosten zouden worden betaald uit het klokkenfonds, "dat we willen vormen uit de schade-uitkering-klokken en vrijwillige bijdragen van de kant der parochianen".

Uit de rijksuitkeringen voor inventarisschade konden het vernielde orgel laten repareren en enkele paramenten (liturgische gewaden of altaarkleden) aanschaffen ter vervanging van de door oorlogshandelingen verloren gegane. Twee dagen later tekende de bisschop met "Gezien en accoord" en zette hij zijn bisschoppelijke stempel en op 30 september kreeg Aarle-Rixtel bericht met vermelding van de opschriften voor beide reeds bestelde klokken. De

tekst voor de grote klok (circa 700 kg. zwaar, 104 cm. doorsnee en het geluid in toon G') moest worden: "AntonIVs Abbas ego, qVonDaM Vastltatls CVLtor, VoCo VVLgVs ChrIstI regls. honorl el slt." Daarnaast zouden de namen van het toenmalige kerkbestuur moeten worden aangebracht: "J. Spee. Parfoculus], H. Thissen, J. Vos, H. Sengers en Th. Poelen. Met de aanduiding: "Kerkbestuur" er bij. De tekst voor de kleine klok (400 kg. zwaar, 87 cm. doorsnee en het geluid in toon Ais') luidde:

"CvstoDI sanCto patri, reX Xrlste, oboeDIens In terrls, serVos tVos oboeDIentes VoCI faC Joseph." Mijn buurman Sjef van Oudheusden was zo vriendelijk deze regels te vertalen. De teksten luiden ongeveer als volgt. Die van de grote klok: "Antonius Abt [ben] ik, eertijds bewoner van de woestijn. Ik roep het volk van Christus Koning. Ere zij Hem". En van de kleine klok: "Koning Christus, gehoorzaam op aarde aan de beschermer (bewaker) heilige Vader, laat uw dienaren luisteren naar de stem [van] Joseph". Het chronogram /jaartal-vers in bovenstaande Latijnse teksten moest het jaar 1949 aangeven.

De uiteindelijke overeenkomst werd op 15 november 1949 in orde gemaakt. Ze werd op 24 november geverifieerd door professor Smijers en op 5 december door bisschop Lemmens van Roermond. De klokkengiers meldde nog diezelfde maand dat

de bestelde klokken uiterlijk in januari 1950 geleverd zouden kunnen worden. Zij verzochten het Mookse kerkbestuur een tekening te sturen van de klokkenstoelen en luidassen en ook de luidassen zelf, opdat die op de nieuwe klokken passend gemaakt konden worden. Aan de hand van de tekeningen ontdekten ze echter dat zij voor de grote klok een nieuw luidwiel zouden moeten maken, "daar deze klok vroeger stil heeft gehangen." Per brief van 5 december ontvingen ze een bericht van goedkeuring hiervoor. Zodra de klokken gegoten waren zou de firma bellen over de juiste datum van aflevering, dan kon men in de parochie Mook de wijdingsplechtigheid gaan regelen. De Schade-Enquête Commissie te Roermond vergoedde de kosten zodra deze het keuringsrapport (bewijs dat de klokken vervangen waren) en een duplicaat van de factuur binnen had. Mits daarbij een vorderingsbewijs werd afgegeven door de betreffende aannemer en een machtiging van het kerkbestuur aan één der leden.

Reparatie torenuurwerk; luidassen niet in orde

Intussen kreeg een monteur van de "Nederlandse Fabrik van Toren uurwerken C.V.", B. Eysbouts uit Asten, in juni 1949 opdracht het uurwerk in de kerkstoren van Mook te repareren. Hij had echter zijn werk niet tot tevredenheid van het kerkbestuur verricht. In een briefje van 4 juli verklaarde Eysbouts de monteur nogmaals te zullen sturen, hopelijk met een beter resultaat. Het kerkorgel werd op 13 januari 1950 volgens contract gerepareerd door de Gebr. Vermeulen, kerkorgelbouwers uit Weert. Met de nieuwe klokken voor Mook leek het tot dusver vlot te verlopen. De wijdingsplechtigheid kon al geregeld worden. Maar op 3 februari 1950 ontving het kerkbestuur weer een brief uit Aarle-Rixtel: "Bij inspectie der oude luidassen is gebleken dat deze van een zeer verouderd type zijn en onmogelijk te gebruiken voor een veilig en gemakkelijk luiden der nieuwe klokken". De klokkengieters gaven het advies om tegelijk met de nieuwe klokken tuimelluidassen op kogellagers aan te schaffen als garantie voor de veiligheid en voor een regelmatig luiden. Ze boden twee nieuwe luidassen aan voor een totaalprijs van fl. 675,-.

Wanneer er spoedig een opdracht voor binnenkwam zouden die tegelijk met de klokken geleverd kunnen worden. Pastoor Spee moest tot zijn spijt antwoorden dat aanschaffing van twee nieuwe luidassen onmogelijk was. (In een kladbriefje schreef hij

hierbij: "Die uitgaven kunnen wij ons niet veroorloven." En: "volgens deskundigen zijn de oude nog goed, alhoewel niet modern."). In het officiële antwoord schreef hij: "Wanneer beide voorzien zijn van 'n luidwiel, en bovendien zoo gemaakt worden, dat ze op kogellagers loopen, zullen ze zeker vol-doen." Verder: "Wij wachten met ongeduld op de klokken, die volgens contract in Januari zouden geleverd worden."

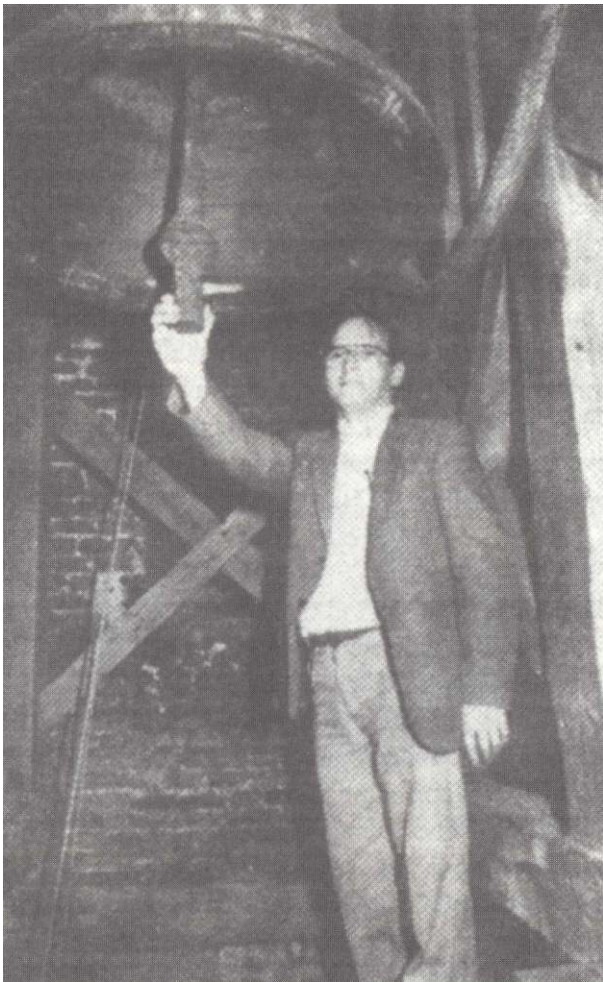
Klokkenkeuring

Op 4 februari 1950 kwam Mejuffrouw A.C. Groot namens de Katholieke Kerk- en Orgelraad in de werkplaats te Aarle-Rixtel de nieuwe luidklokken keuren. Het bijbehorende formulier werd netjes ingevuld, alsook de gegevens van haar klankanalyse. Het gietwerk van de beide klokken werd goedgekeurd. Als jaartal werd in deze keuringstabel 1950 vermeld, niet 1949 zoals de opschriften moesten luiden. Pastoor Spee bleef optimistisch. Hij schreef op dinsdag 7 februari aan de bisschop: "Aanstaande vrijdag komt de parochie weer in 't bezit van klokken. Gaarne zouden wij deze geconsecreerd hebben, en wel zoo mogelijk aanstaande zondag 12 Februari, zoodat ze kunnen geluid worden de daarop volgende zondag, namelijk in de Vastenavondsdagen met het 40-urengebed. Indien zulks voor Uwe Exc. onmogelijk is, moge ik U eerbiedig verzoeken den Hoogeerw. Heer Deken van Gennep daartoe te machtigen." De Deken werd verzocht de wijdingsplechtigheid van de luidklokken in Mook te verrichten. Petit & Fritsen zond op 21 februari de gespecificeerde rekening naar Mook met een extra exemplaar "om samen met het keuringsrapport op te sturen naar de Herstelbank ter vrijmaking van het tegoed voor de geroofde klokken." Behalve de gegevens van beide klokken en de post "Transport en montage" stond er op: "Passend maken luidassen, verstevigen met 4 balken en nieuwe beugels." Hoewel de "Maatschappij tot Financiering van het Nationaal Herstel N.V." in mei 1949 op het verzoek daartoe van pastoor Spee had meegedeeld dat er "geen gelden te Uwen gunste aanwezig" waren, gaf zij toch een bijdrage aan de kosten. De klokkengieters adviseerden de Mookse kerkbestuurders om de eerste maanden alle bouten van klepels, stoelen en assen regelmatig te laten aandraaien en dat later elke vier maanden eens te laten doen om te voorkomen dat de klokken zouden gaan loshangen. In maart 1950 stuurde N.V. Petit & Fritsen een onderhouds-abonnement en het aanbod hiervan gebruik te maken voor fl. 15,— per klok per

jaar. De firma zou met ingang van april 1950 een vaste onderhoudsploeg instellen, bestaande uit twee "onzer beste" monteurs, uitgerust met een montage-auto voorzien van alle mogelijke gereedschappen. Eén keer per jaar zouden zij degenen die zich aanmeldden bezoeken en dan de gehele installatie der klokken, klokkenstoelen en eventuele elektrische luidapparatuur controleren, bijstellen, smeren en andere noodzakelijk voorzieningen uitvoeren.

Ervaring had geleerd dat kleine oorzaken, bijvoorbeeld het lostrillen van een bout, zeer grote en gevaarlijke gevolgen kunnen hebben. Het controlewerk werd voornamelijk gezien als een service, vandaar het lage bedrag per klok. De firma veronderstelde dat het belang ervan werd ingezien en verzocht de bijgesloten gefrankeerde antwoordkaart ingevuld en getekend terug te sturen.

Het bleek niet zo eenvoudig nieuwe luidklokken op de oude luidassen passend te maken. Volgens een keuringsrapport van de Katholieke Klokken- en Orgelraad opgesteld in mei 1950 te Mook, luidden beide klokken veel te stroef en haperden ze bij het luiden. De klepels hingen scheef en slingerden iets.

Koster Piet Thomassen bij zijn klokken.

Het was "overigens een goed stel klokken." Wanneer de grote klok omgedraaid zou worden (met luidas, "die oud is") tot de vroegere stand, zou het hopelijk gemakkelijker lopen.

Laatste berichten

De opvolger van pastoor Spee, pastoor J. van Wijngaarden (1953-1960), zou nog een aantal jaren werk hebben om de financiële afwikkeling rond te krijgen. Nog op 28 september 1954 stuurde hij aan de Schade-Enquête-Commissie Limburg te Roermond een verzoek om toekenning van een aanvullende bijdrage "ex.art.72 lid 5 van de Wet op de Materiële Oorlogsschaden." Pas in december 1955 kwam er een antwoord: secretaris R.G. Groenendijk uit Roermond deelde namens de directeur van het "Commissariaat voor Oorlogsschade" te Scheveningen mee, dat de verloren gegane kerkklokken niet konden worden beschouwd als te behoren tot een uitrusting dienende tot de uitoefening van een bedrijf. De bedoelde wet gold alleen voor schade aan bedrijfsuitrusting, de beschikking was daarom afwijzend. Met een afschrift van deze beschikking en het bewijs dat er tien gulden was gestort op de postrekening van 's Rijks Schatkist, of een bewijs van onvermogen verstrekt door de burgemeester, kon een beroepsschrift worden ingediend bij de Minister van Financiën.

In 1955 was het ergste leed geleden voor de Mookse parochianen.

Met de luidklokken in de kerk van St. Antonius Abt te Mook is het sindsdien goed gegaan, zeker vanaf oktober 1960 toen Piet Thomassen koster werd bij de nieuwe pastoor Th. Thijssen (1960-1979). Tot grote tevredenheid van pastoor en parochianen zorgde hij voor de kerk en klokken en voor het torenuurwerk uit 1908 en voor nog een heleboel meer... en vele, vele jaren heeft hij 'zijn' klokken geluid.

Militaire spoorlijnen bij Nijmegen, 1945-1946

In de winter van 1945 werd door Britse militairen van de 182 R.O.C. (Railway Operating Company) tussen Wijchen bij Nijmegen en het Duitse Hommersum een aantal spoorlijnen aangelegd teneinde met militaire transporten naar Duitsland (invasie!) het nog binnen Duits geschutsbereik liggende en overbelaste station te Nijmegen te kunnen omzeilen. Daarnaast kon er geen gebruik gemaakt worden van de bestaande spoorlijnen naar Venlo en Gennep aangezien de spoorbruggen over de Maas bij Mook en Gennep vernield waren. Er werd voor een alternatief tracé gezorgd. Door de bossen van Heumensoord bij Nijmegen en langs de Rijksweg tussen Mook en Gennep werd een militaire spoorlijn gelegd waarmee met een zekere omweg en gebruikmakend van gedeeltes van bestaande spoorlijnen een relatief eenvoudige en min of meer veilige verbinding kon worden gemaakt met het naar de Rhein oprukkende front van de geallieerden. De militaire spoorlijnen ten zuiden en zuidoosten van Nijmegen verdwenen kort na de oorlog echter even snel als dat ze kwamen en hebben slechts ruim een jaar bestaan.

Diversion

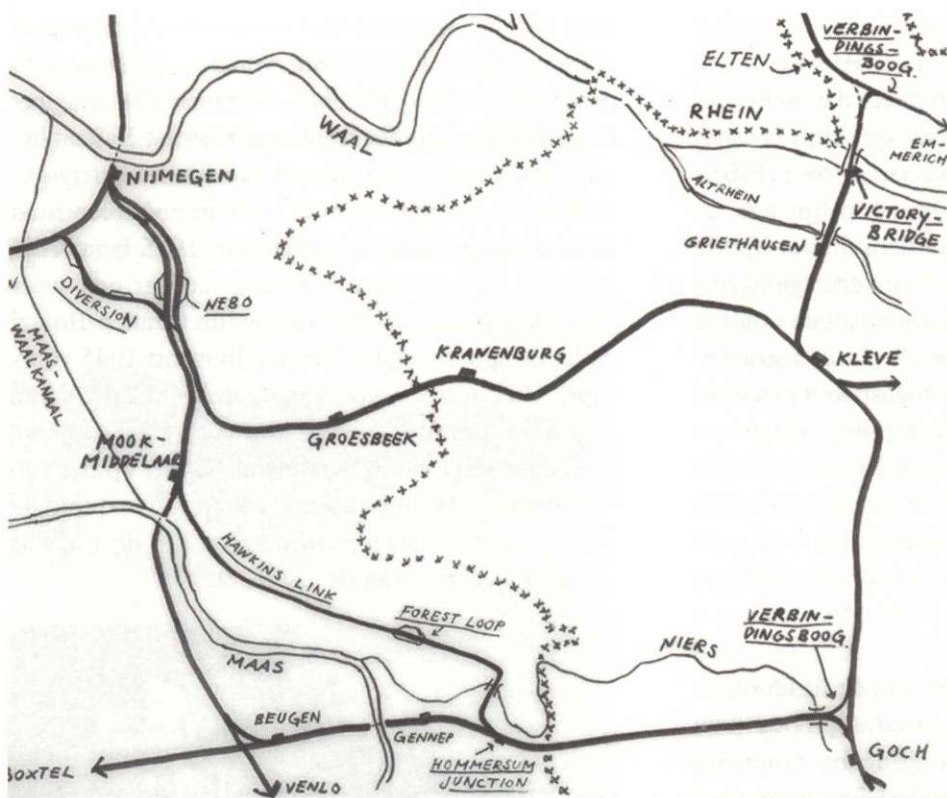
Het eerste gedeelte van de militaire spoorlijnen was 5 kilometer lang en werd de Avoiding Link of Diversion (omleiding) genoemd. De Diversion takte van de spoorlijn 's-Hertogenbosch-Nijmegen af bij km. 62.8 (bij wachtpost nr. 60, ca. 800 meter ten oosten van de door de Britse Genietroepen herstellde spoorbrug over het Maas-Waalkanaal bij Wijchen. Thans bevindt zich hier het bedrijventerrein Winkelsteeg) en liep parallel aan de Weg door het Jonkersbos (westzijde); stak deze over in de S-bocht van de weg, kruiste de Hatertseweg en boog daarna iets naar rechts om zuidelijk van de Grootstalselaan de Rijksweg te kruisen. De Diversion liep vervolgens door het bos ten noorden van het Heumensoord, via het eerste aan de Scheidingsweg parallel lopende pad. Hiertoe werd een ongeveer 25 meter brede strook door het bos gekapt. Voor het einde van het pad boog de Diversion scherp naar rechts: hier is tegenwoordig in het bos en in de beukenlanen nog wel enig kapwerk voorstelbaar (onderbroken bomenrijen). De Diversion sloot vervol-

gens met een aantal wissels aan op de naast elkaar gelegen spoorlijnen Nijmegen-Venlo en Nijmegen-Kleve ter hoogte van km. 21.9, circa 100 meter ten noorden van wachtpost 14. Vlak voor het aansluitpunt op de spoorlijn naar Venlo is nog steeds een klein walletje waarneembaar. Dit is vermoedelijk een restant van het grondwerk dat voor de aansluiting van de spoorlijn is uitgevoerd en één van de zeer weinige nog zichtbare overblijfselen van de Diversion. Van de bestaande spoorlijn richting Groesbeek/Kleve kon echter nog geen gebruik gemaakt worden; deze was zeer zwaar beschadigd en lag bovendien nog binnen vuurbereik van Duitse artillerie ten noorden van de Rijn.

De Diversion werd op 23 februari 1945 in gebruik genomen en was binnen een bestek van krap 4 weken aangelegd. Voor de bewaking van de spoorweg en de spoorwegovergangen werd een aantal wagenbakken (crossing huts) afkomstig van goederenwagens als permanent onderkomen voor militairen langs de lijn geplaatst. Hiervandaan werden tevens de treinen naar het volgende bewakingspunt door- gemeld en dienden dus als een soort wachtpost. Er werden wagenbakken op de volgende punten geplaatst: aan weerszijden van een wisselplaats (inhaal- c.q. kruissingsspoor) ter hoogte van de Weg door het Jonkersbos, bij de spoorwegovergangen aan de Hatertseweg en bij de Grootstalselaan, bij de tramkruising in de Rijksweg (westelijk hiervan was overigens ook een kort kruissingsspoor) en bij de overweg in de Beukenlaan (vlak voor de aansluiting op de spoorlijn naar Nijmegen).

Nebo-sidings

Ter hoogte van de huidige sportterreinen aan de D'Almarasweg te Nijmegen werden aan weerszijden van de spoorlijnen richting Mook/Venlo (tussen km. 20.4 en 21.1) en Groesbeek/Kleve (tussen km. 10.5 en 11.2) enkele zijsporen aangelegd voor rangeren en bevoorrading van de militaire treinen: de zogeheten Nebo-sidings. Aan de westzijde van de spoorlijn werd een klein emplacement gebouwd met vier sporen en aan de oostzijde kwam een omloopspoor met een uithaal dat naar de achterzijde van het klooster Nebo bij de Sionsweg voerde. Het klooster was toen in gebruik als militair hospitaal.

Kaartje van de spoorlijnen ten zuidoosten van Nijmegen, 1945-1946, getekend door V. M. Lansink.

Hawkins Link en de Hommersum Junction

Het vervolg van de militaire route per spoor richting Duitsland werd de Hawkins Link genoemd. Deze 15 kilometer lange verbinding kwam op 26 februari 1945 gereed en was in een tijd van twee weken aangelegd. De lijn takte af bij het station Mook-Middelwaard en liep aanvankelijk westelijk, dan oostelijk en vervolgens weer westelijk van de Bovensteweg te Mook (bij de kruising met de Groesbeekseweg werd een wagenbak geplaatst), daarna volgde het tracé globaal waar nu de Pastoor Fabritiusstraat is en lag vervolgens parallel aan de

Gezicht vanaf de Generaal Gavinstraat te Mook op de Rijksweg naar Gennep. Hier verliet de "Hawkins Link" Mook en voegde zich in de linkerberm van de Rijksweg. Tegenwoordig is er vrijwel niets meer te zien dat nog aan de (kortstondige) aanwezigheid van de spoorlijn herinnert (foto: V. M. Lansink, 28 mei 2005).

De Engelse genie legt tussen Mook en Plasmolen op het fietspad aan de boskant een spoorlijn aan (foto uit: "In Swaeren Noodt", 1994, p 194).

Rijksweg door Plasmolen en Milsbeek. De spoorlijn lag hier in de oostelijke berm van de weg, waarbij zich de bijzonderheid voordeed dat toen aan beide zijden van de Rijksweg een spoorlijn lag, namelijk de tram van de Maas-Buurtspoorweg (MBS) aan de ene kant en de militaire spoorlijn aan de andere kant. In Milsbeek verliet de militaire lijn de weg en liep dwars door het dorp en vervolgens zuidelijk van de Onderkant. Ter hoogte van de huidige compostfabriek van CNC bij de Driekronenstraat is een wisselplaats met twee kruisingssporen geweest, genaamd Forest Loop, waarschijnlijk vernoemd naar het op enige afstand gelegen Reichswald. De Forest Loop werd bewaakt door Britse militairen die permanent in de langs de baan geplaatste goederenwagons (een voormalige luchtbeschermingswagons) verbleven.

De spoorlijn liep verder parallel aan de Aaldonksestraat (ca. 100 meter zuidelijk ervan) en boog juist voorbij het klooster Maria Roepaan bij Ottersum scherp naar het zuiden, kruiste de Niers waar voor de gelegenheid een spoorbrug was gebouwd (en waar een wagenbak stond), liep langs de hoeve "t Oord" en de Oordseweg en sloot tenslotte bij km. 50.1 (anderhalve kilometer ten oosten van station Gennep, bij het huidige militaire terrein op de Looier Heide) aan op de spoorlijn Boxtel-Goch: Hommersum Junction, oftewel Hommersum aansluiting, vernoemd naar het enkele kilometers verder net over de grens gelegen plaatsje. Bij Hommersum Junction werd ook bij wijze van blokpost een oude goederenwagen geplaatst die permanent door Britse militairen bezet werd. Op 27 februari reed er als eerste een benzinetrein over de spoorlijn. Het spreekt bijna vanzelf dat, gezien de recordtijd (14 dagen) waarin de Hawkins Link was aangelegd, de uitvoering van de spoorlijn nogal provisorisch was. De rails en de dwarsliggers lagen op een eenvoudig zandbed in plaats van het gebruikelijke meer stabiele en drainerende ballastbed van grind. Later schijnt er nog wel een soort van grindbed voor de spoorlijn gestort te zijn. Er mocht op de spoorlijn niet sneller dan 30 km per uur gereden worden. Niettemin hebben zich wel diverse ontsporingen voorgedaan. In het voorjaar van 1946 schijnt een stuk van het baanlichaam bij Ottersum te zijn weggeslagen door de buiten zijn oevers tredende Niers. Vanaf Hommersum Junction konden de militaire transporten de Buxteler Bahn volgen die via Hommersum en Hassum liep en vlak voor Goch de Niers weer overstak.

Over hoeveel en wat voor soort militaire transporten er hebben plaatsgevonden op de militaire spoorlijnen is weinig bekend. Aanvankelijk zal het bevoorraden van het front zijn geweest en gaandeweg ook vervoer van troepen, gewonden, krijgsgevangenen en gerepatrieerden. Het treinverkeer rond Gennep moet in het voorjaar van 1945 behoorlijk intensief zijn geweest. Gelukkig kon er ook weer gebruik gemaakt worden van de lijn Gennep-Boxtel nadat de spoorbrug bij Gennep in maart 1945 voorlopig hersteld was. Van een vlekkeloos en gestroomlijnd treinverkeer kon echter geen sprake zijn, daar vrijwel alle wissels en seinen op het station Gennep buiten gebruik waren. De exploitatie van de spoorlijnen was in handen van de Engelse spoorwegtroepen van de 182 R.O.C.

De "Hawkins Link" te Plasmolen, bij de uitspanning Buitenlust (foto afkomstig uit "De Maas-Buurtspoorweg", door P. J. M. Rutten, p. 79).

De Rijksweg ter hoogte van Plasmolen, circa 1945, met rechts de tramlijn van de Maas-Buurtspoorweg en op de achtergrond, langs de verwoeste bebouwing, de "Hawkins Link" (foto: collectie M. Turlings).

Voor de beveiliging van het treinverkeer voor het gedeelte Mook-Hommersum was het zogeheten stafblokstelsel in werking gesteld, waarbij de

machinist van de trein een koperen staf van de in de wagenbakken verblijvende blokwachter in ontvangst moest nemen en deze vervolgens weer bij de volgende blokwachter moest afgeven. Bij de wisselplaats Forest Loop en de Hommersum Junction alsook op het station Gennep was de zogeheten Military Railway Signalling van kracht: verdraaiba-

De "Victory Bridge" tussen Spyck en Welle, april 1945, gefotografeerd vanaf de zuidelijke Rijnsoever door Sergeant Harry W. Sibson (934th Port Construction & Repair Company, Royal Engineers) Met dank aan Malcolm H. Sibson.

re borden waarmee aangegeven kon worden of een trein wel of niet de wisselplaats mocht berijden. In de laatste weken van de oorlog, toen het front zich steeds dieper in Duitsland verplaatst had, werd de lijn hoofdzakelijk nog bereden door treinen voor verlofgangers en gerepatrieerden. Op 11 juni werd de exploitatie van de lijn door de NS overgenomen. Forest Loop heette vanaf die datum station Milsbeek en Hommersum Junction werd omgedoopt tot Gennep Aansluiting.

Victory Bridge

Er zijn in dit verband nog meer interessante militaire spoorlijnen te noemen: vlak voor Goch werd een verbindingsboog naar het noorden gelegd; naar de spoorlijn richting Kleve. Vanaf Kleve konden de militaire treinen het tracé volgen van de voormalige Trajektlinie van de REG (Rheinische Eisenbahn Gesellschaft), spoorlijn Kleve-Elten uit 1865, met spoorveer (Trajekt) over de Rhein, opgeheven in 1926). Tussen Spyck (bij de zuidelijke, links-rheinische aanlegplaats van de voormalige veerboot) en Welle (zo heette de noordelijke, rechts-rheinische landingsplaats) werd in 33 dagen een 713 meter lange spoorbrug geïmproviseerd: de Victory Bridge. Deze werd op 9 mei 1945 in gebruik genomen. Hoewel het noordelijke deel Trajektlinie in 1930 was afgebroken, konden de Britten nog wel het oorspronkelijke tracé benutten. Echter waar de

Trajektlinie in westelijke richting afboog naar Elten, moesten de Britten een verbindingsboog naar het oosten maken, richting Emmerich dus. Het baanlichaam hiervan is nog altijd in het landschap te zien. Ook op topografische kaarten vindt men het terug en oppervlakkig gezien zou je denken dat hier een "vork" heeft gelegen, zoals bij Eist, maar in werkelijkheid betreffen het twee spoorverbindingen die nooit gelijktijdig hebben bestaan. Bij Welle, aan de oever van de Rhein, zijn nog betonnen restanten tussen het struikgewas te vinden. Mijn vermoeden is dat het Britse leger hier geen keurig ballastbed voor de rails heeft aangelegd, maar eenvoudigweg een (ter plekke gefabriceerd?) betonnen dek stortte, bij wijze van harde ondergrond. Het kan natuurlijk ook zijn dat er later een verhard weggetje op of langs het tracé heeft gelegen. Er zijn op deze plek nog wel meer bijzonderheden te ontdekken van onduidelijke herkomst. Mogelijk hebben die nog met het Trajekt te maken, maar ik zag daar ook nog een oude rivierdijk met een soort doorlaat (op het onderstaande kaartje aangegeven met "SI"). Er hebben daar kortom allerlei soorten van infrastructuur gelegen. Wie nog eens op sporenonderzoek uitgaat in deze contreien wordt aangeraden ook een kijkje te nemen bij de spoorbrug over de Altrhein bij Griethausen (tussen Kleve en Spyck). Deze uit 1863 daterende, zeer roestige brug is tot "Industrie-

denkmal" benoemd. En wie laarzen bij zich heeft zou eens tussen het zeer dichtbegroeide struikgewas aan de

Kaartje van de omgeving Spyck/Welle/Elten (detail Topografische kaart 1:50.000). Het tracé van de Trajektlinie laat zich goed herkennen. Op de zuidelijke oever staat het spoor nog aangegeven. Dit is nog tot 1982 in gebruik geweest voor de olieraffinaderij te Spyck, maar inmiddels ook al weer jaren opgebroken. Het knikje naar rechts is voor de fabriek aangelegd. Het oorspronkelijke spoor liep rechtdoor, langs de weg, tot de rivier. Rechtsboven is de spoordijk van de door de Britten aangelegde verbindingsboog te zien.

zuidoever van de Wild ten zuidoosten van Elten (tussen de spoorlijn Arnhem-Emmerich en het hierboven genoemde verbindingsboogje) moeten kijken: hier zijn de vervallen pijlers en landhoofden van de REG-spoorbrug over de Wild te vinden.

Opbraak

In de zomer van '46 werden in ieder geval de Hawkins Link, de Nebo-sidings en hoogstwaarschijnlijk ook de Diversion opgebroken door aannemersbedrijf A. M. Stuij uit Nijmegen. De spoorlijnen hadden hun belang verloren en hinderden bovendien het gewone wegverkeer daar de lijnen soms dwars over de weg lagen. De Victory Bridge bij Spyck/Welle werd eveneens in deze tijd afgebroken. De NS schijnt van die brug trouwens ook nog even gebruik gemaakt te hebben voor goedementreinen, in afwachting van het gereedkomen van de noodbruggen bij Nijmegen en Oosterbeek (respectievelijk in augustus en december 1945). Eind jaren veertig is er bij NS nog sprake geweest van het herleggen van spoor op het tracé van de

Hawkins Link als raccordement naar Gennep (papierfabriek). De achterliggende reden is wellicht geweest dat men af wilde zien van het definitieve herstel van de spoorbrug over de Maas bij Gennep (of deze aan het gewone wegverkeer wilde offeren?) en zodoende dus een alternatieve, goedkopere route dacht te creëren. Uiteindelijk is in juli 1950 een definitieve spoorbrug over de Maas bij Gennep in gebruik gesteld en werden de raccordementsplannen afgeblazen. Hoewel voormalige spoorlijnen vrijwel altijd nog nadrukkelijk terug te vinden zijn in het landschap, zijn er van de militaire spoorlijnen ten zuidoosten van Nijmegen vrijwel geen restanten meer te vinden.

De avontuurlijke omstandigheden waaronder deze lijnen zijn aangelegd, mede in combinatie met de weinige bekende foto's en gegevens, maken de militaire spoorlijnen tot een legendarisch fenomeen. De auteur van dit artikel stelt ervaringen en herinneringen van ooggetuigen, alsmede verbeterde en aanvullende gegevens dan ook zeer op prijs.

De voormalige spoorbrug over een oude Rijn-arm van de REG bij Griethausen (spoorlijn Kleve-Spyck) uit 1865 is in 1945 onbeschadigd in handen van de geallieerden gevallen en was een cruciaal onderdeel in de route naar de militaire spoorbrug enkele kilometers verderop over de Rijn: "Victory Bridge" (foto: V. M. Lansink, 23 maart 2003).

Welle; gezicht vanaf de noordelijke Rijndijk op de plek van het voormalige spoortracé van de Trajektlinie. Rechts van het midden, waar nu de bomen staan, moet de "Victory Bridge" hebben gelegen. Tussen het struikgewas vindt men nog allerlei vaagheden die hiermee van doen zouden kunnen hebben, alsook van de aanlegplaats van het spoorveer. Op de achtergrond de olieraffinaderij te Spyck (foto: V. M. Lansink, 23 maart 2003).

De Vierdaagse van Nijmegen in 1934 en nu

Marcheren door Mook en Middelaar

In 1934 was het evenement van de Vierdaagse nog een overzichtelijk gebeuren, met veel minder wandelaars dan tegenwoordig. In die tijd waren er ook andere aandachtspunten.

Op 18 juli 1934 ontving het Hoofd van Politie in de gemeente Mook en Middelaar, afdeling Grensbewaking en Vreemdelingendienst, een bericht betreffende de "Vierdaagse Afstandsmarschen." De brief handelde over het wandelparcours - waar de politie orde diende te houden - en over de buitenlanders, oftewel vreemdelingen die deze internationale vierdaagse afstandsmarsen op 24 t/m 27 juli zouden komen lopen. Uit Frankrijk zouden ongeveer vijftien burgers komen, uit Engeland eenzelfde aantal. Uit Noorwegen reisden tien burgers en ongeveer vijftien militairen naar Nederland. Deze laatste zouden deelnemen in uniform en gewapend, maar zonder munitie. De deelnemende wandelaars liepen in 1934 gedurende de vier marsdagen door de volgende gemeenten: Nijmegen, Groesbeek, Mook en Middelaar, Heumen, Overasselt, Beuningen, Ewijk, Druten, Horssen, Bergharen, Wijchen, Cuijk en St.Agatha, Linden, Beers, Grave, Nederasselt, Escharen, Mill en St.Hubert, Oeffelt en Gennep. De belanghebbende groepen buitenlanders werden voorzien van een "Vrijstelling als bedoeld in art.3 sub 2a van het Bewakings-voorschrift" (een soort visum). Mochten zich problemen voordoen dan wil-

den de inspecteur van de Koninklijke Marechaussee en de "Administrateur voor de Grensbewaking en den Vreemdelingendienst" daarvan zo snel mogelijk na afloop van de Vierdaagse-marsen in kennis gesteld worden om maatregelen te kunnen treffen. Tegenwoordig zijn er vele duizenden deelnemers uit een groot aantal landen over de hele wereld, burgers en militairen. Er moeten zelfs aanmeldingen worden afgewezen, omdat de organisatie anders niet meer te overzien is! De mensen uit Pribyslav die in juli 2005 mee lopen en hun Mookse medewandelaars hebben geluk gehad, zij konden worden ingeschreven.

De gasten uit Pribyslav werden door de Stichting Pribyslav in Mook ontvangen en zij logeerden in een vakantiehuisje bij Theunissen in Plasmolen. De maaltijden werden gebruikt in café-restaurant "De loopplank" aldaar. Dit alles is gesponsord door Han Büchner (CDA raadslid in de gemeente Mook en Middelaar c.a.).

Vierdaagse lied

Wie weet horen onze Tsjechische gasten onderweg het oude Vierdaagselied, dat werd gecomponeerd door de Nijmeegse musicus H.A. van Mechelen. De hierna volgende tekst werd gemaakt door J.P.J.H. Clinge Doorenbos. De geest van de jaren 1930 klinkt er in door:

De gasten uit Pribyslav met hun Vierdaagse-medaille en/of -diploma in de tuin bij Lies en Martien van Haren (in Middelaar), tijdens een barbecue hun aangeboden door de Stichting Pribyslav.

*Natuur gaf ons een motor mee
van het allerbeste merk,
gaf ons een hart, een longenpaar,
gezond, gaaf, goed en sterk.
En een paar flinke beenen,
een groot geluk op aard.
Wie die niet leert gebruiken
is niet zo 'n motor waard.*

*Wij lopen de Vierdaagse mee
vol levenslust en moed.
Als goede loopers blijven wij
altijd 'op goeden voet'.
Want wij zijn één voor allen
en allen zijn wij één.
Zoo willen wij door Neerland
En door het leven heen.*

Uit mijn fotoalbum

Van mevrouw van Doornik-Hendriks ontvingen wij een brief met enkele jeugdherinneringen en een aantal oude foto's uit haar jeugd. Samen met haar hebben we geprobeerd te achterhalen wie er op de foto's staan. Het leek ons een goed idee deze foto's te voorzien van onderschriften en in De Grenssteen te publiceren. De kwaliteit van de foto's is niet in alle gevallen even goed, maar wij veronderstellen dat het voor verschillende lezers van dit tijdschrift leuk is om eventuele oude bekenden te herkennen.

De nostalgische waarde moet de fotografische kwaliteit vergoeden. In haar brief haalt mevrouw Van Doornik-Hendriks enkele herinneringen op uit haar jeugdjaren. Zij schrijft: Ik ben Mienke van Tinus en een zus van Nölleke. Als kind ging ik natuurlijk in Mook naar de meisjesschool bij de Nonnen. Ik ging graag naar school en kon ook best goed leren en heb alle zeven klassen zonder te blijven zitten doorlopen. Als klein meisje speelde ik meestal alleen en de Mookerheide was dan mijn speelterrein.

Met broer Nölleke op de wip. Ik was ongeveer 12 jaar oud.

Thuis hielp ik het liefst mijn vader op het land, dit vond ik leuk om te doen. Mijn broer (Nölleke) had daar een hekel aan. Die speelde liever als uitvinder van bijvoorbeeld een schoffelmachientje of hij knutselde voor mij een step in elkaar. Nölleke en ik hadden dus niet dezelfde interesses!

In de schoolvakanties waren de zomerhuisjes in de

buurt meestal verhuurd aan gezinnen met kinderen en dan had ik genoeg speelkameraadjes.

Vader achter in de tuin op de Groesbeekseweg.

De derde klas lagere school, Mienke staat vóór de juf.

Thuis verkochten we limonade en kwatta-bier. Dit laatste moest clandestien binnenshuis verkocht worden, omdat mijn vader hiervoor geen vergunning bezat. Het was buiten op het terras altijd een gezellige boel; er stonden wat tafeltjes met daaromheen enkel stoeltjes van het model dat men tegenwoordig bistrostoeltjes noemt. Helaas stierf mijn moeder op nog jonge leeftijd. Ik zelf was toen amper vijftien jaar oud.

Het terrasje vóór het huis met moeder en een logé uit Amsterdam.

In de Tweede Wereldoorlog werden we als gevolg van de operatie Market Garden (1944) geëvacueerd. Eerst gingen we naar Molenhoek, toen naar Malden en tenslotte werden we ondergebracht bij een boer in Heumen. Bij thuiskomst, na de evacuatieperiode, hadden we niets meer, maar Nölleke zorgde al gauw voor een kachel, die hij maakte van een grote ton. Er was zeggen en schrijven nog maar één deur in het hele huis, namelijk de voordeur. Zo zijn we begonnen alles weer langzaam op te knappen.

Weer thuis na de evacuatieperiode.

Op mijn zeventiende dacht ik er over om te emigreren, want ik vond in die periode dat ik met niemand, ook thuis niet, over mijn zorgen kon praten. Voor mij had ik het hier wel gezien! Maar helaas was ik voor emigratie nog te jong; je moest tenminste achttien jaar oud zijn. Toen dacht ik erover in militaire dienst te gaan, bij de Marva. Maar hiervoor was ik ook te jong.

Mieneke vanuit de kerk van Mook op weg naar huis.

Vervolgens werd ik verliefd op een jongen die ook van de Biesselt kwam. Ik hield veel van die jongen, dacht ik toen. Nu noem je zoiets "kalverliefde" en dus sneed ik in elke boom een hart met daarin onze voorletters. Ik had namelijk altijd een zakmes aan mijn riem hangen. Later ging mijn geliefde naar Duitsland om er te werken. Ik heb hem niet meer teruggezien. Toen ik bijna negentien jaar oud was, trouwde ik in Groesbeek en daarmee was mijn jeugd voorbij.

Mook en Middelaar toen en nu

Toen Huis Jo hindert (rechts de muur van de kerk en links van de Pastorie).

Nu Raadhuisplein.

IN DIT NUMMER:

Luidklokken.....	1
Militaire spoorlijnen bij Nijmegen, 1945-1946 ..	16
De Vierdaagse van Nijmegen in 1934 en nu.....	23
Uit mijn fotoalbum.....	22
Mook en Middelaar toen en nu.....	24

Fotoverantwoording: Anky Wolters-van der Werff, Victor M. Lansink, M. van Doornik-Hendriks en Albert Wilkens.

Overname van artikelen of afbeeldingen is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Het bestuur van De Grenssteen kan niet alles alleen: hulp is nodig van plaatsgenoten en van anderen die banden hebben met de gemeente Mook en Middelaar.

De redactie houdt zich tevens aanbevolen voor interessante artikelen. De redactie is echter niet verantwoordelijk voor de inhoud van artikelen op naam. Ook behoudt de redactie zich het recht voor artikelen te weigeren en/of in overleg met de auteur in te korten of aan te passen.

Kopij dient bij voorkeur in Word op een diskette te worden aangeleverd. Ook toezending als bijlage per e-mail is mogelijk naar: hjm.huttner@inter.nl.net of hduuren@freeler.nl

Wie actief wil meewerken kan voor nadere inlichtingen terecht bij een van de bestuursleden.

Het bestuur bestaat uit de volgende personen:

De heer H. van Duuren, penn.....	024 358 4067
De heer H. Hüttner.....	024 696 1996
Mevrouw J.E.H. Mulders, secretaris ..	024 696 2140
De heer P.W.G. Peters, voorzitter.	024 358 3710
De heer A.G.W.F. Smijers.....	024 696 2101
De heer J.W.J. Verheijen.....	024 696 1784

VRIENDEN ZIJN NODIG

Men kan Vriend van De Grenssteen worden door minimaal 14 euro over te maken op bankrekening 12.20.04.817 of op girorekening 1444650 ten name van Heemkundekring de Grenssteen te Mook.

Men ontvangt dan viermaal per jaar het tijdschrift Rond de Grenssteen. Tevens heeft men gratis toegang tot tentoonstellingen, evenementen en lezingen die door De Grenssteen worden georganiseerd.

Rond De Grenssteen is een uitgave van de Stichting Heemkundekring de Grenssteen, Postbus 76, 6585 ZH Mook.

Losse nummers € 3,60 ISSN 0929-9351

Druk: Drukkerij Minoprint, Afferden (Lb)

